

(गुर्जरपद्यप्रकाशिकान्वित)

काठकोपनिषत् ।

हरिदास भधुरादास.

जमनादास भधुरादास.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક

૨૧૮૪૭ કિંમત

ગ્રંથનામ

કુ ૬ કુ ૬ નિ ૫ ૭

ત્રગાંક

૫૩૨૨ : ૨૪

(ગુર્જરપદ્યપ્રકાશિકાન્વિત)

કાઠકોપનિષત્ ।

સ્વ. પૂ. પિતાશ્રી મથુરાદાસ સુંદરજી હેમરાજ
તથા માતૃશ્રી માનાબાઈના સ્મરણાર્થ

છપાવી પ્રસિદ્ધકરનાર

હરિદાસ મથુરાદાસ

તથા

જમનાદાસ મથુરાદાસ

મુલજી જેઠા મારકેટ કૃષ્ણરાજ ગદ્વી

મુંબઈ

સંવત ૧૯૯૫ અધિક શ્રાવણ સન ૧૯૩૯

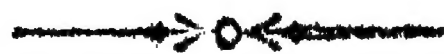
॥ વિના મૂલ્યં વિતીર્યતે ॥

ઉપોદ્ધાત

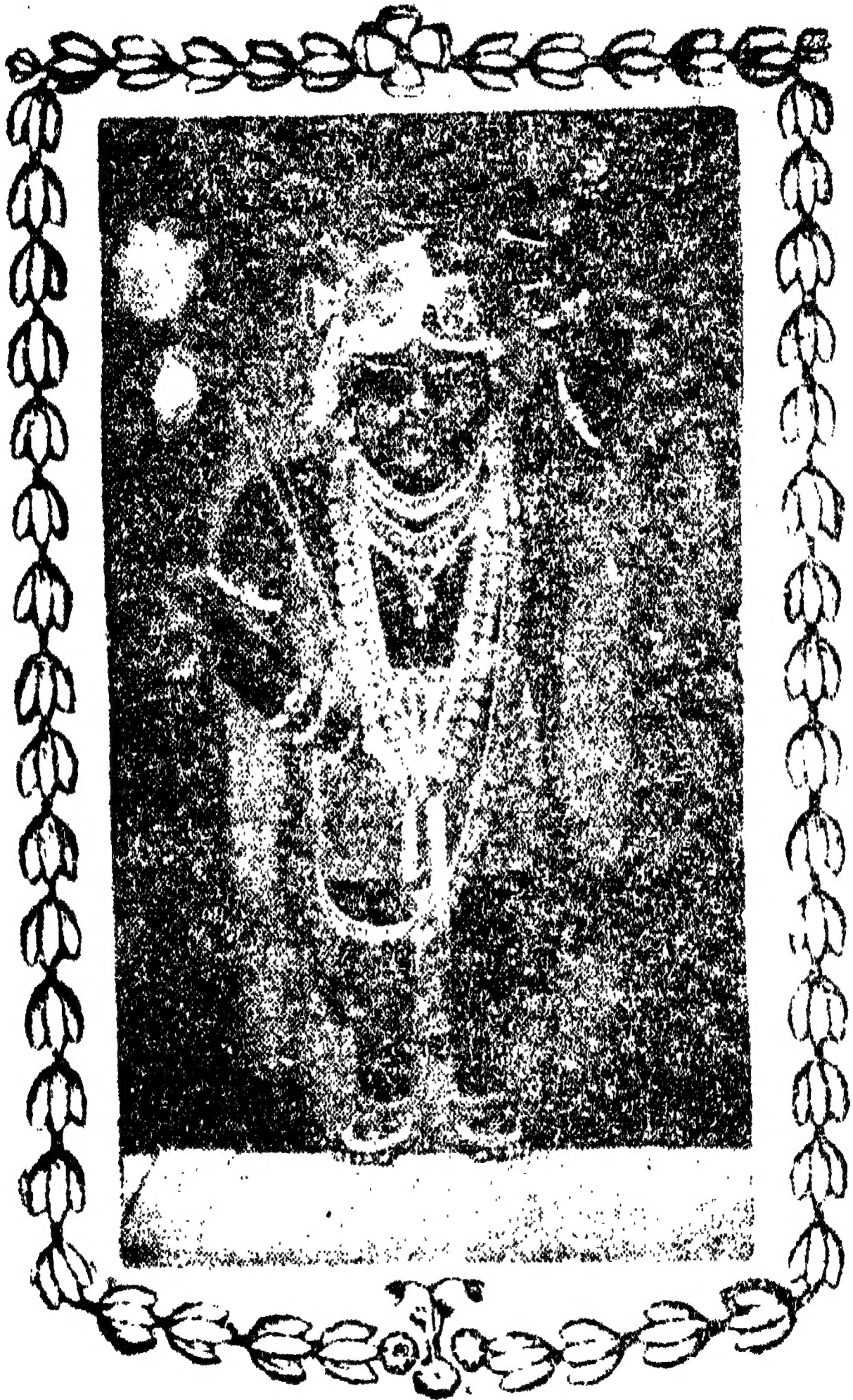
ગુજરાતી કાપિરાઈટ-સંગ્રહ

ઉપોદ્ધાતે શું લખે ? કહેવાય લઘુ પુસ્તક,
છે મહાને મહાન તે, એટલું લખવું બસ.
મુળ કરતાં ક્યાં એ અધિક, લખાયલુંજ જણામ,
અર્થો સમજવાને કરી, દોષ જ નવ લેવાય.
રચનારો તે શું રચે ? બીજો રચાવનાર,
અળગો રે છે અંતરે, દયા કરે જે વાર,
લખનારાને તે પછી, નવ લખવે છે કદ,
રચનારો પ્રેમે કરી, લખવા માંડે સ્પષ્ટ.
થઈછે ઈશ કૃપા ખરે, એકાદશા ઉપર.
મન, બુદ્ધિ, ઇન્દ્રિયો કરી, લખવાને તત્પર,
પોતે કરીને પ્રેરણા લખાવ્યુંજ આ સાર.
વંદન પ્રભુ તમને હજો અગણિત વારંવાર.

ૐ શાન્તિ: શાન્તિ: શાન્તિ:

श्रीगोवर्धननाथजी नाथद्वारा.

ब्रजस्त्रीविप्रयोगाग्निशमनाय य उत्थितः ।

दिनान्तेऽद्भुतजीमूतस्तच्छायास्तु सदा मयि ॥१॥

श्रीमद्वल्लभाचार्यजी.

श्रीभागवतप्रतिपदमणिवरभावांशुभूषिता मूर्तिः ।
श्रीवल्लभाभिधानस्तनोतु निजदाससौभाग्यम् ॥

પ્રાસંગિક

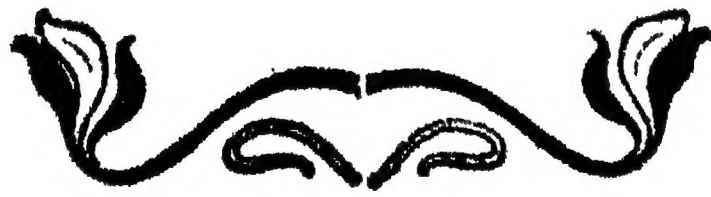
(૧) વેદોના અંગોમાંના એક ભાગ તરીકે ઉપનિષદોની ગણના કરવામાં આવે છે એટલુંજ કહેવું બસ નથી. પણ ધર્મમાં સત્ય-બ્રહ્મ-આત્મા ઓળખવાના સાધન તરીકે છે એમ કહેવામાં જરાપણ અતિશયોક્તિ નથી.

(૨) ઉપનિષદોએ આપણને દેખાડ્યું છે કે સત્ય બ્રહ્મ-આત્મા એ એકજ છે સર્વે સ્થાવર અને જંગમ ઉત્પન્ન થયું છે તે તેની માયાથીજ ઉત્પન્ન થઈ તેનીજ મરણ પ્રમાણે ચાલી તેમાંજ મળી જવા માટે ભૂલા પડેલા પ્રવાસીને એક માર્ગદર્શક ભોમીયાની ગરજ આ ઉપનિષદો સારે છે.

(૩) મૂળ ઉપનિષદોની સંખ્યા ૧૦૮ જેટલી ગણાય છે પણ પાછળથી તેમાં થોડો ઘણો વધારો થએલો હોવાથી તે કેટલા છે તે ચોક્કસપણે કહી શકાતું નથી.

(૪) આ ઉપનિષદોમાંથી જેની ઉપર આચાર્યોએ ખાસ ટીકા કરી હોય અને પુર્વ અને પશ્ચિમના લોકોનું ખાસ ધ્યાન ખેંચ્યું હોય તેમાંનું એક કઠોપનિષદ છે.

(૫) કઠોપનિષદમાં યમરાજ અને નચિકેતનો સંવાદ આવે છે તેની અંદર નચિકેતે પિતૃલક્ષિ દેખાડીને વરદાન માગતી વખતે કેટલા કેટલા પ્રલોભનો યમરાજએ દેખાડ્યા છતાં તેમને વશ ન થતાં પોતે અધ્યાત્મજ્ઞાન જાણવાની જે ઇચ્છા દેખાડી છે તે વિદ્યા આગળ યમરાજએ દેખાડેલા પ્રલોભનો તુચ્છ માત્ર છે એમ પ્રતિપાદન કરી ખરો માર્ગ જાણવાની જાણાસા તૃપ્ત કરી છે. તે તથા આત્મજ્ઞાન જાણવાને માટે તથા મુક્તિ મેળવવા માટે ઉત્તમમાં ઉત્તમ જ્ઞાન સમજાવેલું છે.

કાઠકોપનિષદ્ ગુજરાતી પદ્ય પ્રકાશિકા.

ૐ

શાન્તિપાઠઃ

ૐ સહ નાવવતુ । સહ નૌ ભુનક્તુ ।
સહ વીર્યં કરવાવહૈ । તેજસ્વિ નાવધી-
તમસ્તુ । મા વિદ્વિષાવહૈ ।

ૐ શાન્તિઃ ! શાન્તિઃ ! ! શાન્તિઃ ! ! !

સાથે બેઠિને રક્ષ તું, સાથે બેઠિને પાળ.
સામર્થ્યવાન વિદ્યા ઘણી, કરીએ અમો પ્રાપ્ત.
પ્રાપ્ત વિદ્યા હોય કરેલ, સામર્થ્ય અધ્યયન થાય.
દેખાડજો ન દ્વેષ કદી, બેઠિને સામર્થ્ય આપ.

ૐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ

પ્રથમ અધ્યાય.

ૐ ઉશન્ હ વૈ વાજશ્રવસઃ સર્વ-
વેદસં દદૌ તસ્ય હ નચિકેતા નામ
પુત્ર આસ ॥ ૧ ॥

ૐ
વાજશ્રવા મોટા ઋષિ, બાળ ઉદાળક જાણુ ।
પુત્ર નચિકેતા તેમનો, પારંગત સુજાણુ ॥
વિધિજીત યજ્ઞ પુરણ કરીને, દેવા બેઠા દાન ।
ગૌરૂપી જે વિત્ત તેમનું, પુરણ દીધું તમામ ॥
તરૂંહ કુમારસન્તં દક્ષિણાસુ નીય-
માનાસુ શ્રદ્ધાવિવેશ સોઽમન્યત ॥ ૨ ॥

અદુગ્ધા દુગ્ધા હતી તેવી, સર્વે દીધી ત્યાંય ।
નચિકેતા મન વિચારે, કેવુંજ આ કલ્યાણુ ॥
પીતોદકા જગ્ધતૃણા દુગ્ધદોહા નિ-
રિન્દ્રિયાઃ । અનન્દા નામ તે લોકા-
સ્તાન્સ ગચ્છતિ તા દદત્ ॥ ૩ ॥

શક્તિ હણાયેલ જલપિવે, દુધ આપે ના શક્ત ।
ગર્ભધારણુ નવ કરે, આઈ શકે નવ તણુ ॥

ગાયો એવી દાનથી, નવ આપે આનંદ ।
આ લોકે તે મોકલે, સરતો નવ કોઈ અર્થ ॥

સ હોવાચ પિતરં તત કસ્મૈ માં દા-
સ્યસીતિ । દ્વિતીયં તૃતીયં તં હોવાચ
મૃત્યવે ત્વા દદામીતિ ॥ ૪ ॥

વિચાર આ મનથી કરી, વળિયો તે નિજતાત ।
પ્રભુ રહેલ છું એકલો, હુંજ તમારો બાળ ॥
આપો કોને દાનમાં, કહ્યું એક બે વાર ।
પ્રત્યુત્તર નહીં દેશ પિતા, નહિ કરી દરકાર ॥
પુત્રે કરીથી પુછીઉં, સહી એમને રીસ ।
બોલ્યા ગંભિર વેણથી, યમરાજને દશ ॥

बहूनामेमि प्रथमो बहूनामेमि मध्य-
मः । किंस्विद्यमस्य कर्तव्यं यन्मयाद्य
करिष्यति ॥ ५ ॥

વચન પિતાના સાંભળ્યા, મને કર્યો વિચાર ।
ત્રણ શ્રેણિના પુત્ર શિષ્યો, કહ્યા છે પુસ્તકમાંય ॥

ઇચ્છા જાણીને તાતની, કરવા લાગે કામ ।
 શ્રેણિ ઉત્તમજ તેહની, ઉજાળે પિતુ નામ ॥
 બીજી જે આજ્ઞા ધરે, ખરે છે કહેવાય ।
 યોનિ નીચ કહેવાય છે, આજ્ઞા ન ધરે કાન ॥
 કાર્ય તાતનો શો સરે, મોકલીજ યમસદન ।
 વિચાર તેણે દ્રઢ કરી, જાવા કરીઈ મન ॥
 લેવા શિખ તે આવીઓ, ઘો વડિલ આજ્ઞાય ।
 બોલ્યું પાળવું આપનું, એજ ખરો નિરંધાર ॥

અનુપદ્ય યથા પૂર્વે પ્રતિપદ્ય તથા-
 પરે । સસ્યમિવ મર્ત્યઃ પચ્યતે સસ્યમિ-
 વાજાયતે પુનઃ ॥ ૬ ॥

લોક પૂર્વે અનુસર્યા, જુઓ હાલની રીત ।
 મૃત્યુ પામીને પુન તે, જન્મે છે અનાજ સિદ્ધ ॥
 સૃષ્ટિ સ્વપ્નમાં નવકો એ, આજ્ઞા લોપી જાણુ ।
 આળસ હું શાને કરું, જાવા યમપુરદાર ॥
 રસતા સત્યાસત્ય બે છે, પૃથ્વી આની મોઝાર ।
 ભવસાગર તર્યા સત્યથી, વડિલ આપણા સાર ॥

અસત્યે નવ પામે કોઈ, આજ જગતનો પાર ।
 પશુ પક્ષિ કીટ પતંગની, સવાટવિ અટવાય ॥
 પગલે ચાલી વડિલના, જાવુંછે યમસદન ।
 આજ્ઞા બહેલી દો મને, જાવુંછ એ મુજમન ॥
 ખિન મન હૃદય ક્યવાતાં, આજ્ઞા આપી જ્યાંય ।
 દટપટ કરતો સદેહે, તે ગયો યમને દ્વાર ॥
 યમરાજા અન્ય કામથી, નહોતા નિજ ભૂવન ।
 અનશન રાત્રિ ત્રણ ગયે, પધાર્યા ચોથે દન ॥
 ચેતાવ્યું પરિચારીકે, બ્રાહ્મણ અનશન વૃત ।
 બેઠો આપણ બારણે, કરો તેનું પૂજન ॥

वैश्वानरः प्रविशत्यतिथिर्ब्राह्मणो
 गृहान् । तस्यैतां शान्तिं कुर्वन्ति हर
 वैवस्वतोदकम् ॥ ७ ॥

અતિથિ આવ્યો ઘરમાંહીં, ગણાય તે અગ્નિરૂપ ।
 હો વૈવસ્વત શાન્તિ કાજ, કરે ગૃહો જલભૂત ॥

आशाप्रतीक्षे संगतः सूनृतां च
 इष्टापूर्ते पुत्रपशूँश्च सर्वान् ।

एतद् वृद्धे पुरुषस्याल्पमेधसो

यस्यानश्नन्वસતિ ब्राह्मणो गृहे ॥८॥

ભરેલ આશા આવીને, પરીણો વિણ ભોજન ।

નષ્ટ આશા તેની સર્વે, થાય છે મંદ અકલ ॥

ધનિષ્ઠ પ્રાપ્તિ તથા તેનું, કળો ભાષા મધુર ।

યજ્ઞ યાગાદીના વળી, રહે તેથી તો દૂર ॥

પુત્ર પૌત્રોના નાશનું, તથા પશુરૂપ ગરથ ।

કારણ છે એમાં રહે, સાંભળો સાચ મરમ ॥

પરીણાને સતકારે ન, જાય તેની રિધ સિધ ।

પુજા પાદ પ્રક્ષાલને, મેળવોને આશિષ ॥

કનકકળશ કરમાં ગ્રહી, પધરાવી ઋષિબાળ ।

પૂજા અર્ચન કર્યા પછી, માગી લીધ ક્ષમાય ॥

तिस्रो रात्रीर्यदवात्सीर्गृहे मेऽनश्न-

न्ब्रह्मन्नतिथिर्नमस्यः । नमस्तेऽस्तु

ब्रह्मन्स्वस्ति मेऽस्तु तस्मात्प्रति त्रीन्व-

रान्वृणीष्व ॥ ९ ॥

જાણી કારણ આગમન, આપ્યા ત્રણ વરદાન

ત્રણ રાત્રી અનશન રહ્યા, તેનું પાતક જાય ।

પ્રથમ વરઃ પિતૃપરિતોષઃ

શાન્તસંકલ્પઃ સુમના યથા સ્યા-
દ્વીતમન્યુર્ગૌતમો માભિમૃત્યો ।

ત્વત્પ્રસૃષ્ટં માભિવદેત્પ્રતીત

एतत्त्रयाणां प्रथमं वरं वृणे ॥१०॥

ધન્ય જાણીને યમતણી, નિજ મન કરી વિચાર ।

ના ભૂલે તાત મુજ મને, દો પ્રથમે વરદાન ॥

જતાં પાછો અત્રેથી, હતીજ જેવી પ્રીત ।

મારી ઉપરે એમની, રાખે તેવી રીત ॥

मृत्युरुवाच—

યથા પુરસ્તાદ્ભવિતા પ્રતીત ઔદાલ-
કિરારુણિર્મત્પ્રસૃષ્ટઃ । સુખં રાત્રીઃ

શયિતા વીતમન્યુસ્ત્વાં દદશિવાન્મૃત્યુ-
મુખાત્પ્રમુક્તમ્ ॥ ૧૧ ॥

યમરાય બોલ્યા:—

પામીને મુજ પ્રેરણા, અરણુ પુત્ર ઉદાસક ।
 રાત્રિ શેષમાં એ સૂશે, દેખ મૃત્યુપાશ અબધ ॥
 ‘તથાસ્તુ’ શબ્દ શાંભળી, થયું છે મન પ્રસન્ન ।
 યમરાય ત્યાં બોલીઆ, માગો બીજું વચન ॥

નચિકેતા ઉવાચ—

સ્વર્ગે લોકે ન ભયં કિંચનાસ્તિ
 ન તત્ર ત્વં ન જરયા વિભેતિ ।
 ઉમે તીર્ત્વાશનાયાપિપાસે
 શોકાતિગો મોદતે સ્વર્ગલોકે ॥૧૨॥

નચિકેતા બોલ્યો—

ના ભય દીસે સ્વર્ગલોક, બુઢાપો તથા આપ ।
 ભૂખ પ્યાસ પણ નવ પિડે, રે’ આનંદ અમાપ ॥
 સ ત્વમગ્નિઃસ્વર્ગ્યમધ્યેષિ મૃત્યો
 પ્રબ્રૂહિ ત્વંશ્રદ્ધધાનાય મહ્યમ્ ।
 સ્વર્ગલોકા અમૃતત્વં ભજન્ત
 એતદ્દ્વિતીયેન વૃણે વરેણ ॥ ૧૩ ॥

સ્વર્ગના સાધનભૂત અગ્નિ, મૃત્યુ જાણો છો આપ
 સેવાથી અમૃત મળેછ, એ બીજું વરદાન ॥
 ચાલી આવે વનિહ પૂજ, અનાદિ કાળે જેહ ।
 છે મન તલસ્થું શિખવા, તમો જ્ઞાન દો એજ ॥

મૃત્યોઃ પ્રતિજ્ઞેયમ્—

પ્ર તે બ્રવીમિ તદુ મે નિબોધ

સ્વર્ગ્યમગ્નિં નચિકેતઃ પ્રજાનન્ ।

અનન્તલોકાસિમથો પ્રતિષ્ઠાં

વિદ્ધિ ત્વમેતાન્નિહિતં ગુહાયામ્ ॥૧૪॥

યમરાજ બોલ્યા—

મુણ નચિકેત કહુંછ તને, જાણુછ પૂજ સાર ।

સારી રીતથી શિખીને, દૃઢ્યગુહા તે રાખ ॥

પ્રસન્ન મુખથી બોલીઆ, રાજ મુખથી વાણ ।

વરદાને ઉત્તમ ગૃહો, ન કાંઈ રાખી વાણ ॥

જાણો છો પરા પૂર્વથી, સૂર્ય અગ્નિ પૂજય ।

દેખાતા નામે જુદા, છે બેઉ એક કાય ॥

સ્વર્ગ પામી જે પુજનથી, પામ્યો છઉં અધિપત્ય

શિખવું જરૂર બહાલા તને, તેહની તો હું ગત

इदं श्रुतेर्वचनम् ।

लोकादिमग्निं तमुवाच तस्मै या
इष्टका यावतीर्वा यथा वा । स चापि
तत्प्रत्यवदद्यथोक्तमथास्य मृत्युः पुनरे-
वाह तुष्टः ॥ १५ ॥

શ્રી શ્રુતિ વચન—

મૃત્તિકા ઇંદ્ર વેદીથી, હવી સુધીનું સરવ ।
આપ્યું શિક્ષણ એ રીતે, જેસી જાય મન પર ॥
શિક્ષા કેવી લીધ તે, કરવા પરીક્ષા સાર ।
ઋષિ બાળક સમજ્યાછ શું, કરો તેનો વિસ્તાર
શબ્દ શબ્દો શિક્ષાતણા, ધર્મરાજના ત્યાંય ।
લાગ્યો ઝટપટ બોલવા, રાખીછ નવ કથાશ ॥

तमब्रवीत्प्रीयमाणो महात्मा

वरं तवेहाद्य ददामि भूयः ।

तवैव नाम्ना भवितायमग्निः

सृङ्गां चेमामनेकरूपां गृहाण ॥ १६ ॥

ત્રિણાચિકેતસ્રિભિરેત્ય સન્ધિ

ત્રિકર્મકૃત્તરતિ જન્મમૃત્યૂ ।

બ્રહ્મજ્ઞં દેવમીઙ્યં વિદિત્વા

નિચાર્યેમાન્શાન્તિમત્યન્તમેતિ ૧૭

ત્રિણાચિકેતસ્રયમેતદ્વિદિત્વા

ય એવં વિદ્વાન્શ્ચિનુતે નાચિકેતમ્ ।

સ મૃત્યુપાશાન્પુરતઃ પ્રણોદ્ય

શોકાતિગો મોદતે સ્વર્ગલોકે ॥૧૮॥

એષ તેઽગ્નિર્નચિકેતઃ સ્વર્ગ્યો

યમવૃણીથા દ્વિતીયેન વરેણ ।

એતમગ્નિં તવૈવ પ્રવક્ષ્યન્તિ જનાસ-

સ્તૃતીયં વરં નચિકેતો વૃણીષ્વ ॥૧૯॥

ધનધન ધીર પુરૂષને, ધન્ય છે તારા તાત ।

શબ્દ એકે તું નવ ચુક્યો, ધન્ય છે તુજ અવતાર ॥

સફળ થયો જન્મારો તુજ, દઉં અધિક વરદાન ।

વિદ્યા કદી એ નવ ચુકે, સફળ કાય તુજ થાય ॥

હવે પછીથી એ અગ્નિને, ઓળખશે તુજ નામ ।
 સાથે સ્વર્ગને મૃત્યુ પછી, ગ્રહો આ રૂપમાળ ॥
 હરનિશ વખતે ત્રણ પુજે, ને પ્રવર્તે માર્ગે સત્ય
 સમજણ શાસ્ત્રોની ધરે, પામે આનંદ સ્વર્ગ ॥
 વર ત્રીજો યાચો હવે, માગ તું ઋષિબાળ ।
 જોઈએ તે માગ ને, નહીં રાખ મન કાળ ॥

येयं प्रेते विचिकित्सा मनुष्ये-
 ऽस्तीत्येके नायमस्तीति चैके ।

एतद्विद्यामनुशिष्टस्त्वयाहं
 वराणामेष वस्तृतीयः ॥ २० ॥

દીલ વરયું ઋષિ પુત્રને, સ્વર્ગ મળે શું થાય ।
 ગત કેવી મૃત્યુ છે પછી, એતો કેમ જણાય ॥
 જાણું પાસે એમની, બતાવે ખરી રાહ ।
 યમરાજથી યાચિયું, દેખાડવા એ સાર ॥
 ગત આત્મા શી મૃત્યુ પછી, પામે જણાવો એહ
 માયા મુજપર દાખવી, નવ રહે જ સંદેહ ॥

આત્મા તત્વ ક્યાં જાય છે, કેડે મૃત્યુની વાર ।
 શરીર બુદ્ધિ મન ઇન્દ્રિયો, તેનો કરૂં વીચાર ॥
 સાથે આત્મા તેમની, રાખે શો સંબંધ ।
 કો વિદ્યાર્થી સ્વતંત્રથી, વઢેછ નથી આત્મજ ॥
 પ્રત્યક્ષ અને અનુમાનથી, મળે નવ કોઇ સાર ।
 મૃત્યુ છો આપજ ખરા, કહો ખરો નિરધાર ॥
 યમરાજ મન વિચારે, ખરો સમય પરીક્ષાય ।
 ખરો મુમુક્ષુ છે કે નહીં, મનની વાત પ્રિછાય ॥
 નવ અધિકારીને વળી, કહેતાં અનિષ્ટ થાય ।
 વાતે બીજી લઈ જવું, ક્યો એવો વિચાર ॥

देवैरत्रापि विचिकित्सितं पुरा

न हि सुज्ञेयमणुरेष धर्मः ।

अन्यं वरं नचिकेतो वृणीष्व

मा मोपरोत्सीरति मा सृजैनम् २१

સંદેહમાં પડ્યા દેવો, પરાપૂર્વની વાર ।

સહેલ નવ એ જાણવું, એ મમ માટે રાખ ॥

બહાલા હિંદુ જ્ઞાન એ, કષ્ટથી પડે સમજણ ।
 એને દધને મુકી તું, અવર સહેલ સાંપડ ॥
 એવું બહાલા વિપ્ર માગ, મણા ન કો રાખીશ ।
 તારે માગવા જેવી, મળશે વસ્તુ માગીશ ॥
 શુણી વેણ રાજા તણા, નવ તે તો ગભરાય ।
 વિચાર વળિ શક્યાશક્યનો, તેને તો નવ થાય ॥

देवैरत्रापि विचिकित्सितं किल
 त्वं च मृत्यो यन्न सुज्ञेयमात्थ ।
 वक्ता चास्य त्वाद्गन्यो न लभ्यो
 नान्यो वरस्तुल्य एतस्य कश्चित् २२

નચિકેતા કહે—

દેવોને સંદે' પડ્યો, સમજવું નહીં સમર્થ ।
 વાત ખરી છે આપની, જાણવા તેનો મર્મ ॥
 વીકટ આપ શેને કહે, આપજ છો સહુ સમર્થ
 સમજણ મુજને આપવા, સંપૂર્ણ એનો અર્થ ॥
 તમ જેવા ગુરુ જો મલે, રહેજ શો સંદેહ ।
 પૂજ્ય રાજન માટે મને, આપો એ ને એહ ॥

કરવા પરિક્ષા શિષ્યોની, રીતો બે ધારાય ।
 ભય ને બીજું પ્રલોભન, ભયે પડીઓ પાર ॥
 નવ ભયથી તે તો ડઝ્યો, કરવા લોભને વશ ।
 વેણુ રાજન છે ઉચાર્યા, નચિકેતાની સમક્ષ ॥

શતાયુષઃ પુત્રપૌત્રાન્વૃણીષ્વ
 બહૂન્પશૂન્હસ્તિહિરણ્યમશ્વાન્ ।
 ભૂમેર્મહદાયતનં વૃણીષ્વ
 સ્વયં ચ જીવ શરદો યાવદિચ્છસિ ૨૩
 એતત્તુલ્યં યદિ મન્યસે વરં
 વૃણીષ્વ વિક્તં ચિરજીવિકાં ચ ।
 મહાભૂમૌ નચિકેતસ્ત્વમેધિ
 કામાનાં ત્વા કામભાજં કરોમિ ૨૪
 યે યે કામા દુર્લભા મર્ત્યલોકે
 સર્વાન્કામાઁશ્છન્દતઃ પ્રાર્થયસ્વ ।
 હિમા રામાઃ સરથાઃ સતૂર્યા
 ન હીદૃશા લમ્ભનીયા મનુષ્યૈઃ ।

આભિર્મત્પ્રત્તાભિઃ પરિચારયસ્વ

નચિકેતો મરણં માનુપ્રાક્ષીઃ ॥ ૨૫ ॥

ગજ, હથ, રથ, મોતીતણા, પાના ને વળી રત્ન
હીરાઓના હારને, માગ કરીને પ્રયત્ન ॥

સર્ગ કેરું રાજ્ય આપું, ભોગવવાને તેહ ।

અરપું દિધાંયુ તે સાથ, નહીં રાખ સંદેહ ॥

આપું અધિક એથી પણ, આપું રમણી જીથ ।

દાસ દાસીઓ આપું, અપસરા કેરું યુથ ॥

અગણિત ગાંધર્વો આપું, ગાન કરી રિઝવાય ।

આપું પૌત્રાદિક પુત્રો, જે કિર્તિ ઉજવાળાય ॥

શ્વોભાવા મર્ત્યસ્ય યદન્તકૈત-

ત્સર્વેન્દ્રિયાણાં જરયન્તિ તેજઃ ।

અપિ સર્વં જીવિતમલ્પમેવ

તવૈવ વાહાસ્તવ નૃત્યગીતે ॥ ૨૬ ॥

નચિકેતા કહે છે.

ભોગો અવિચલ નવ રહે, હરે ઇન્દ્રિયો તેજ ।

આયુષ પણ ક્ષણવત છે, નાચ ગાન સંદેહ ॥

વાહુન તથા આ સઘળા, રહે આપની પાસ ।
નાશ સરજ્યો છે જોનો, નવ રાખું હું આશ ॥

ન વિત્તેન તર્પણીયો મનુષ્યો
લપ્સ્યામહે વિત્તમદ્રાક્ષમ ચેત્ત્વા ।
જીવિષ્યામો યાવદીશિષ્યસિ ત્વં
વરસ્તુ મે વરણીયઃ સ એવ ॥૨૭॥

મનુષ્ય માત્ર સંતોષ નવ, ધનેથી કદી થાય ।
દર્શ પામ્યો છું આપના, સહેલ રીત પમાય ॥
શાશન વખતે આપના, મૃત્યુ ના આવે પાસ ।
વિણ આ વરદાન મને, નવ ખીજ કો આશ ॥

અજીર્યતામમૃતાનામુપેત્ય
જીર્યન્મર્ત્યઃકથઃસ્થઃ પ્રજાનન્ ।
અભિધ્યાયન્વર્ણરતિપ્રમોદા-
નતિદીર્ઘે જીવિતે કો રમેત ॥૨૮॥

કોણ એવો પુરૂષ છે, મૃત્યુ લોકો મોઝાર ।
મુખ લાંબુંજ આયુષમાં, માને અમૃતની પાસ

યસ્મિન્નિદં વિચિકિત્સન્તિ મૃત્યો
 યત્સામ્પરાયે મહતિ બ્રૂહિ નસ્તત્ ।
 યોઽયં વરો ગૂઢમનુપ્રવિષ્ઠો
 નાન્યં તસ્માન્નચિકેતા વૃણીતે ૨૯

છે કે નવ સંદે' કરે, રાજન આ સહુ લોક ।
 ગાહન પરલોક જાણવો, નચિકેતાને લોભ ॥

ૐ કઠોપનિષદ મધ્યે પ્રથમ અધ્યાયે
 પ્રથમ વધ્વી ભાષ્ય સમાપ્ત

દ્વિતીયા વહ્ની

અન્યચ્છ્રેયોઽન્યદુતૈવ પ્રેય-
 સ્તે ડમે નાનાર્થે પુરુષઃસિનીતઃ ।
 તયોઃ શ્રેય આદદાનસ્ય સાધુ
 ભવતિ હીયતેઽર્થાદ્ય ડ પ્રેયો વૃણીતે ૧

છે પુરુષેજ બાંધી પૃથ્વી, શ્રેય પ્રેય બે રાહ ।
 જીજવી કીધી બે દિશા, બેઉ માટે પ્રમાણ ॥
 રાહે શ્રેય જનારને, સાંપડે સારું સર્વ ।
 ભોગપ્રાપ્તિ બીજે પંથ, આવી મળે છે ગર્વ ॥

શ્રેયશ્ચ પ્રેયશ્ચ મનુષ્યમેત-

સ્તૌ સમ્પરીત્ય વિવિનક્તિ ધીરઃ ।
 શ્રેયો હિ ધીરોઽભિપ્રેયસો વૃણીતે
 પ્રેયો મન્દો યોગક્ષેમાદ્વૃણીતે ॥ ૨ ॥

ધીર પુરૂષો શ્રેષ્ઠ બેમાં, પળે શ્રેયને પંથ ।
 મુરખ લોભ મમત્વ માર્યો, ગ્રહેછ બીજે સંગ ॥

સ ત્વં પ્રિયાન્પ્રિયરૂપાંશ્ચ કામા-
 નભિધ્યાયન્નચિકેતોઽત્યસ્રાક્ષીઃ ।
 નૈતાંસ્ટઙ્કાં વિક્તમયીમવાપ્તો
 યસ્યાં મજ્જન્તિ બહવો મનુષ્યાઃ ॥ ૩ ॥
 દૂરમેતે વિપરીતે વિષૂચી
 પ્રવિદ્યા યા ચ વિદ્યેતિ જ્ઞાતા ।

વિદ્યાભીપ્સિતં નચિકેતસં મન્યે

ન ત્વા કામા બહવો લોલુપન્તઃ ॥૪॥

લલચાચો નચિકેત ન, લાલચે મોહપાશ ।

રાહે લક્ષ્મી દેખીને, લોક થાય છે નાશ ॥

અવિદ્યા ને વિદ્યા એના, જુજવા છે બે અંત ।

છો ઉપાસિજ વિદ્યાતાણો, શીખ રાખીને અંત ॥

અવિદ્યાયામન્તરે વર્તમાનાઃ

સ્વયં ધીરાઃ પણ્ડિતંમન્યમાનાઃ ।

દન્દ્રમ્યમાણાઃ પરિચન્તિ મૂઢા

અન્ધેનૈવ નીયમાના યથાન્ધાઃ ॥૫॥

નિજની બુદ્ધિ ગણે અજ્ઞાની, ડાહી અવરે સાર

રખડ્યા કરે ગર્વ માંહીં, અંધ લાકડી હાર ॥

ન સામ્પરાયઃ પ્રતિભાતિ બાલં

પ્રમાદ્યન્તં વિત્તમોહેન મૂઢમ્ ।

અયં લોકો નાસ્તિ પર ઇતિ માની

પુનઃ પુનર્વશમાપદ્યતે મે ॥ ૬ ॥

બેફિકરા બચ્ચા પેઠે, લક્ષ્મી માટે ઝાંખે ।
 ભૂતળ ઉપર મોજમઝા, વિણ ના બીજું યાચે ॥
 ફેર જનમતો પૃથ્વીઉપર, મરતાં વારંવાર ।
 ભવાટવિમાંહે રખડે, જેનો નાવે પાર ॥

શ્રવણાયાપિ बहुभिर्यो न लभ्यः
 शृण्वन्तोऽपि बहवो यं न विद्युः ।
 आश्चर्यो वक्ता कुशलोऽस्य लब्धा-
 श्रयो ज्ञाता कुशलानुशिष्टः ॥७॥

ન નરેણાવરેણ પ્રોક્ત એષ
 સુવિજ્ઞયો बहुधा चिन्त्यमानः ।
 अनन्यप्रोक्ते गतिरत्र नास्ति
 अणीयान्हतकर्मणुप्रमाणात् ॥८॥

શ્રવણ કરવા આત્માને, ઘણા વેઠે છે કષ્ટ ।
 ઘણા સાંભળ્યા પણ પછી, ન તે જાણે છે સ્પષ્ટ ॥
 જાણકાર તત્વે તેને, કોઈ ભાગ્યેજ હોય ।
 શિખવાવાળો કો વિરલ, થાય મેળાપ જોગ ॥

અવિદ્યાવાળા આવર્ણેથી, જ્ઞાન ન સમજાય ।
પાસ પાસેથી ધ્રુવડો, વળગે વાત જણાય ॥

નૈષા તર્કેણ મતિરાપનેયા

પ્રોક્તાન્યેનૈવ સુજ્ઞાનાય પ્રેષ્ટ ।

યાં ત્વમાપઃ સત્યધૃતિર્વતાસિ

ત્વાદ્વક્તો ભૂયાન્નચિકેતઃ પ્રષ્ટા ॥ ૯ ॥

તેજ જ્ઞાન આપી શકે, આત્માને નિજ જાણુ ।

જ્ઞાન માટે ખરો ઉત્સુક, શીખે ખરા પ્રમાણુ ॥

માંડી પરમાણું આણું, રૂઢી રીતે શિખાય ।

શીખે પુરણ પ્રેમે કરી, શંકા ને ન સહાય ॥

જ્ઞાન પ્રાપ્ત તે જે કરે, વિવાદ તર્ક નવ વિષય ।

આપનારો હોય જ્ઞાનિ, મળે છે મોંધું રત્ન ॥

તુજ નચિકેત અડગ નિશ્ચય, મોહુંછદેખી મન ।

પ્રુષ્ઠા કરે તુજ જેવો મળે છે કોઈ જ જન ॥

જાનામ્યહં શેવધિરિત્યનિત્યં

ન હ્યધ્રુવૈઃ પ્રાપ્યતે હિ ધ્રુવં તત્ ।

તતો મયા નાચિકેતશ્ચિતોઽગ્નિ-
રનિત્યૈર્દ્રવ્યૈઃ પ્રાપ્તવાનસ્મિ નિત્યમ્ ॥૧૦॥

નાશવંત છે પૃથ્વી દ્રવ્યો, અવિનાશ ન થવાય ।
અગ્નિ કેરું પુજન હું તો, કરી થયો અવિનાશ ॥

કામસ્યાસિં જગતઃ પ્રતિષ્ઠાં
ઋતોરાનન્ત્યમભયસ્ય પારમ્ ।

સ્તોમમહદુરુગાયં પ્રતિષ્ઠાં દૃષ્ટ્વા
ધૃત્યા ધીરો નચિકેતોઽત્યસ્રાક્ષીઃ ॥૧૧॥

શિક્ષા આત્મા તત્વકાળે, તજ્યાછ ભોગ ઉપાસ ।
બ્રહ્મો પૃથ્વીનો જે આશ્રય, ઉપાસનાનો સાર ॥
અનંતપણું તેં અભયની, પરાકાષ્ટાનું રૂપ ।
સ્તુતિને કરવાને યોગ્ય, ગહન ઓતપ્રોતરૂપ ॥
બ્રહ્મણ કરી બુદ્ધિમાન તે, ધૈર્ય કરી સંયોગ ।
સર્વે ત્યાગી ભોગોને, કરેછ ગુણથી તોલ ॥

તં દુર્દર્શં ગૂઢમનુપ્રવિષ્ટં
ગુહાહિતં ગહ્વરેષ્ટં પુરાણમ્ ।

અધ્યાત્મયોગાધિગમેન દેવં

મત્વા ધીરો હર્ષશોકૌ જહાતિ ॥૧૨॥

ઢાંકેલું ને ગુઢ દુર્દર્શ, ગુહામાં છે જે સ્થિત ।

નિદિધ્યાસનથી સનાતન, સાક્ષાત્કારેછ ચિત ॥

ધીર પુરૂષો આત્મજ્ઞાને, જાણી અધ્યાત્મ યોગ ॥

હરનિશ તે ચિંતન કરી, તજેછ હર્ષને શોક ।

एतच्छ्रुत्वा संपरिगृह्य मर्त्यः

प्रवृह्य धर्म्यमणुमेतमाप्य ।

स मोदते मोदनीयं हि लब्ध्वा

विवृतं सद्य नचिकेतसं मन्ये ॥૧૩॥

આત્મવિદ્યા કંથું તુજને, સુણે આચાર્ય પાસ ॥

અવણ મનનથી કરીને, જુએછ આત્માભાવ ॥

ઉઘોગેથી આત્માને, કરેછ સાક્ષાત્કાર ।

જ્ઞાનિજનો હર્ષ ધરીને, થાય છે તદ્દાકાર ॥

પ્રાણિમાત્ર મરણ આધીન, તરે તેને તો પણ ।

નચિકેતને જેડે હું, ઉઘડે છે અહ્મધર ॥

અન્યત્ર ધર્માદન્યત્રાધર્માદન્યત્રાસ્મા-
ત્કૃતાકૃતાત્ । અન્યત્ર ભૂતાન્ન ભવ્યાન્ન
યત્તત્પશ્યસિ તદ્વદ ॥ ૧૪ ॥

નચિકેતઃ—

કાર્યકારણ ધર્માધર્મ, સિત્ત છે ભૂત ભવિષ્ય ।
રાજન તે જાણો તમો, કોણ કથે તમવીણ ॥
સર્વે વેદા યત્પદમામનન્તિ
તપાંસિ સર્વાણિ ચ યદ્વદન્તિ ।
યદિચ્છન્તો બ્રહ્મચર્ય ચરન્તિ
તત્તે પદાસંગ્રહેણ બ્રવીમ્યોમિત્યેતત્ ॥

યમઃ—

પ્રતિપાદન વેદો કરે, તપોનું કળ સાધન ।
બ્રહ્મચર્યાચરણ ઇચ્છિત, કહું છ તને હું તત્ ॥
એતદ્ધ્યેવાક્ષરં બ્રહ્મ એતદ્ધ્યેવાક્ષરં
પરમ્ । એતદ્ધ્યેવાક્ષરં જ્ઞાત્વા યો યદિ-
ચ્છતિ તસ્ય તત્ ॥ ૧૬ ॥

છે બ્રહ્મ અક્ષર એજ તેહ, છે એજ પરમ અક્ષર ।
 ધ્વજ કરે તે જાણવા, થાયછ તેનો તરત ॥
 ઐ આલંબનને શ્રેષ્ઠ, ગણે અને પરજાણુ ।
 તેનો ઉદ્યોગ જે કરે, બ્રહ્મ લોકમાં પુજાય ॥
 સગુણ નિર્ગુણ બ્રહ્મોપાસક, એ ભજતા ઐ અક્ષર
 તેને બ્રહ્મરૂપે લધને, ધ્વજિતને કરે લલ્ય ॥

न जायते म्रियते वा विपश्चि-

न्नायं कुतश्चिन्न बभूव कश्चित् ।

अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो

न हन्यते हन्यमाने शरीरे ॥ ૧૭ ॥

અજન્મ ને મરણ વિનાનો, ન કોથી ઉત્પન્ન થાય ।
 ન કોઈ ઉત્પન્ન કરતો તે, જાને આત્મા આહ્ય ॥
 અજન્મા નિત્ય અને શાશ્વત, એ છે પુરૂષ પુરાણ ।
 મરતો પડતાં દેહ નવ, એને આત્મા જાણ ॥

हन्ता चेन्मन्यते हन्तुं हतश्चेन्मन्य-
 ते हतम् । उभौ तौ न विजानीतो ना-
 यं हन्ति न हन्यते ॥ ૧૮ ॥

ધારે હણવા જો કોઈ, ને ધારે હણાયલ ।

વસ્તુ જાણતા નહીં ઉભય, નાત્મા હણે હણાય ॥

અળોરણીયાન્મહતોમહીયા-

નાત્માસ્ય જન્તોર્નિહિતો ગુહાયામ્ ।

તમઋતુઃ પश्यતિ વીતશોકો

ધાતુપ્રસાદાન્મહિમાનમાત્મનઃ ॥૧૯

સૂક્ષ્મથી પણ સૂક્ષ્મતર એજ, મહાન થકી મહાન ।

નિષ્કામ દૃઢ્ય ગુહા રહી, જુએ નિજ મહિમાય ॥

આસીનો દૂરં વ્રજતિ શયાનો યાતિ
સર્વતઃ । કસ્તં મદામદં દેવં મદન્યો
જ્ઞાતુમર્હતિ ॥ ૨૦ ॥

અચલ છતાં લાંબો રહે, નિદ્રામાં સર્વે જાય ।

હર્ષ શોકને નવ ગણે, મુજવિણ કોણ કળાય ॥

અશરીરઃ શરીરેષ્વનવસ્થેષ્વવસ્થિ-
તમ્ । મહાન્તં વિશુમાત્માનં મત્વા
ધીરો ન શોચતિ ॥ ૨૧ ॥

સ્વરૂપ વિહોણો ગુહામાં, રહેતો વ્યાપક સર્વ ।
જાણી તેને જ્ઞાનિજન, પામે નવ શોક હર્ષ ॥

નાયમાત્મા પ્રવચનેન લભ્યો ન
મેધયા ન બહુના શ્રુતેન । યમેવૈષ
વૃણુતે તેન લભ્યસ્તસ્યૈષ આત્મા વિવૃ-
ણુતે તનૂંસ્વામ્ ॥ ૨૨ ॥

વાણી ન પહોંચી શકે, બુદ્ધિથી ન પહોંચાય ।
પ્રાપ્ય નવ જે શ્રવણથકી, નિશ્ચયાત્મક ને ગ્રાહ્ય ॥

નાવિરતો દુશ્ચરિતાન્નાશાન્તો નાસ-
માહિતઃ । નાશાન્તમાનસો વાઽપિ પ્રજ્ઞા-
નેનૈનમાપ્નુયાત્ ॥ ૨૩ ॥

પાપાચારે પ્રવર્તતો, નવ તે પ્રાપ્ત કરાય ।
શાંત અશાંતજ મન થકી, નવ તે પ્રાપ્ય કરાય ॥
જ્ઞાનવાન કર્મ જે કરે, નવ તેમાં લિંપાય ।
જનકરાય ને કૃણુ જેમ, નીરલેપ તે થાય ॥

યસ્ય બ્રહ્મ ચ ક્ષત્રં ચ ઊભે ભવત

ઓદનઃ । મૃત્યુર્યસ્યોપસેચનં ક ઇત્થા
વેદ યન્ન સઃ ॥ ૨૪ ॥

બન્ને બ્રાહ્મણ ને ક્ષત્રિયો, એ એના છે ગ્રાસ ।
સર્વે સંહારનાર મૃત્યુ, એનું શાક ગણાય ॥

ૐ કઠોપનિષદ પ્રથમ અધ્યાયે દ્વિતીય
વહ્ની ભાષ્ય સમાપ્ત.

તૃતીયા વહ્ની

ઋતં પિવન્તૌ સુકૃતસ્ય લોકે
ગુહાં પ્રવિષ્ઠૌ પરમે પરાર્થે ।
છાયાતપૌ બ્રહ્મવિદો વદન્તિ
પશ્ચાગ્રયો યે ચ ત્રિણાચિકેતાઃ ૧

રહી જીવાત્મા ગુહામાં, ભોગવે કર્મના ફળ ।
પરમ બ્રહ્મની છેજ ગુહા, તથા ઉત્કૃષ્ટનું ઘર ॥
બ્રહ્મવેતા ને પંચાગ્નિ, કથે છે ત્રિણાચિકેત ।
પ્રકાશ છાયા રૂપથી, દૃઢ્યગુહામાં રહેછ ॥

યઃ સેતુરીજાનાનામક્ષરં બ્રહ્મ યત્પ-
રમ્ । અભયં તિતીર્ષતાં પારં નાચિકેત
શકેમહિ ॥ ૨ ॥

કર્મ કરનાર શાસ્ત્રાધીન, સેતુ છે નચિકેત ।
નિર્ભયતાથી પરક્ષર બ્રહ્મ, હેતુનેજ પામેછ ॥
ભવસાગર તરવા જેને, પુરી વાંચ્છના હોય ।
વાત જાણી તે લેવી, મન અમારે મોજ ॥
સમજણ આપું હું તને, પુરૂષકાયનો ભેદ ।
સાંભળ તું એક ચિત્તથી, નવ રાખ સંદેહ ॥

આત્માનં રથિનં વિદ્ધિ શરીરં રથ-
મેવ તુ । બુદ્ધિં તુ સારથિં વિદ્ધિ મનઃ
પ્રગ્રહમેવ ચ ॥ ૩ ॥

इन्द्रियाणि ह्यानाहुर्विषयां स्तेषु
गोचरान् । आत्मेन्द्रियमनोयुक्तं भोक्ते-
त्याहुर्मनीषिणः ॥ ४ ॥

યસ્ત્વવિજ્ઞાનવાન્ભવત્યયુક્તેન મન-

સા સદા । તસ્યેન્દ્રિયાણ્યવશ્યાનિ દુષ્ટા-
શ્વા ઇવ સારથેઃ ॥ ૬ ॥

યસ્તુ વિજ્ઞાનવાન્ભવતિ યુક્તેન મન-
સા સદા । તસ્યેન્દ્રિયાણિ વશ્યાનિ સ-
દશ્વા ઇવ સારથેઃ ॥ ૭ ॥

યસ્ત્વિજ્ઞાનવાન્ભવત્યમનસ્કઃ સદા-
શુચિઃ । ન સ તત્પદમાપ્નોતિ સંસારં
ચાધિગચ્છતિ ॥ ૭ ॥

પાંચ મહાભૂતો મળી, સરજેલું છે દેહ ।

નાશવંત છે તે સદા, રથ તેને તો કેહ ॥

રથી જોસે પુરુષ થઈ, બુદ્ધિને સારથી જાણુ ।

જાણુ લગામ તું મનને, હય કર્મેન્દ્રિયો થાય ॥

વિચરવાના સ્થાનોને, રાહો જુજવા જાણુ ।

વિચરનારો શ્રેયરસ્તે, રાખે કાબુ પ્રમાણુ ॥

ઇન્દ્રિયો મન શરીરની, ત્રિપુટી છે જે થાય ।

જ્ઞાનિ પુરુષ તેને ગણે, કરમોના ભોક્તાય ॥

અજ્ઞાનિ ને અવિવેકબુદ્ધિ, કાબુ અશ્વો રહે ન ।
 દોડી તે નિજ મરજીથી, પરવરશે ખાડેજ ॥
 વિવેકબુદ્ધિ નિષ્ઠાવાળી, મન પોતાની સાથ ।
 રાખી ઇન્દ્રિયો કાબુમાં, સત્ય માર્ગે છે જાય ॥
 અવિવેકી મલીન ચીતે, નવ પામે છે પાર ।
 ફેરા ભવાટવિ ફરતો, જન્મેછ વારંવાર ॥

यस्तु विज्ञानवान्भवति समनस्कः
 सदा शुचिः । स तु तत्पदमाप्नोति
 यस्माद्भूयो न जायते ॥ ८ ॥

विज्ञानसारथिर्यस्तु मनःप्रग्रहवा-
 न्नरः । सोऽध्वनः पारमाप्नोति तद्विष्णोः
 परमं पदम् ॥ ९ ॥

વિવેકવાળો નિશ્ચયબુદ્ધિ, રહેછ પવિત્ર સદાય ।
 તે 'તત્' પદને પામેછ, પાછું નજ અવાય ॥
 'તત્' પદ તે વિષ્ણુકેરું, સંસારે ગતિ પાર ।
 તેથી પર છે કો નહીં, અવિચળ થાય સદાય ॥

इन्द्रियेभ्यः परा ह्यर्था अर्थेभ्यश्च परं
मनः । मनसस्तु परा बुद्धिर्बुद्धेरात्मा
महान्परः ॥ १० ॥

महतः परमव्यक्तमव्यक्तात्पुरुषः
परः । पुरुषान्न परं किञ्चित्सा काष्ठा सा
परा गतिः ॥ ११ ॥

અર્થ ઇન્દ્રિયોથી પર છે, અર્થોથી પર છે મન ।
બુદ્ધિ મનથી તો પર છે, બુદ્ધિથી પર આત્મન ॥
અવ્યક્ત આત્માથી પર છે, તેનાથી પર પુરુષ ।
જેથી નવ છે પર કોઈ, તેજ પરને અવધ ॥

एष सर्वेषु भूतेषु गूढोत्मा न प्रका-
शते । दृश्यते त्वग्रया बुद्ध्या सूक्ष्मया
सूक्ष्मदर्शिभिः ॥ १२ ॥

રહી ભૂતોમાં ગુપ્ત ને, તે કરે આત્મપ્રકાશ ।
ચિત એકાગ્ર નિર્મળ બુદ્ધિનેજ રહે તે આત્મ ॥

यच्छेद्वाङ्मनसी प्राज्ञस्तद्यच्छेज्ज्ञान

આત્મનિ । જ્ઞાનમાત્મનિ મહતિ નિય-
ચ્છેત્તદ્યચ્છેચ્છાન્ત આત્મનિ ॥ ૧૩ ॥

મનથી રોકી વાણીને, કરેછ બુદ્ધિ પ્રકાશ ।
બુદ્ધિ પ્રકાશિત આત્મામાં, મહત્ત્વમાં લય થાય

ઉત્તષ્ઠિત જાગ્રત પ્રાપ્ય વરાન્નિબો-
ધત । ક્ષુરસ્ય ધારા નિશિતા દુરત્યયા
દુર્ગ પથસ્તત્કવયો વદન્તિ ॥ ૧૪ ॥

વિષમ વાર આત્મતત્વની, અસ્થાકેરી જ ધાર ।
સમજ જ્ઞાનિની જઈ સમીપ, સત્વર ઉઠી પરવાર
અશબ્દમસ્પર્શમરૂપમવ્યયં

તથારસં નિત્યમગન્ધવચ્ચ યત્ ।

અનાદ્યનન્તં મહતઃ પરં ધ્રુવં

નિચાય્ય તન્મૃત્યુમુખાત્પ્રમુચ્યતે ॥૧૫॥

શબ્દ સ્પર્શ રૂપ રસ ને ગંધ, વિહોણો જ આ અવ્યય
અનંત, નિત્ય અને અનાદિ, છે તે સર્વેથી પર ॥

જાણી તેને જ્ઞાનથી, થઈને મૃત્યુથી પાર ।

અરો મુમુક્ષુ ને જ્ઞાનિજન, નાવે વારંવાર ॥

નાચિકેતમુપાખ્યાનં મૃત્યુપ્રોક્તઃ સ-
નાતનમ્ । ઉક્ત્વા શ્રુત્વા ચ મેધાવી
બ્રહ્મલોકે મહીયતે ॥ ૧૬ ॥

ય હમં પરમં ગુહ્યં શ્રાવયેદ્બ્રહ્મસંસદિ ।
પ્રયતઃ શ્રાદ્ધકાલે વા તદાનન્ત્યાય ક-
લ્પતે ॥ તદાનન્ત્યાય કલ્પતત્ત્વમિતિ ॥ ૧૭ ॥

કહેલ યમ નચિકેતને, પૂર્વ જે ઉપઆખ્યાન ।
મુણે જ્ઞાનિ અથવા કથે, જાય ખચિત્ત બ્રહ્મધામ ॥
અત્યંત ગુપ્ત આખ્યાનઆ, શ્રાદ્ધકે બ્રહ્મસભાય ।
સંભળાવેછ સારથી, સમર્થ અનંત ક્ષણ થાય ॥

ૐ કોપનિષદ પ્રથમ અધ્યાયે તૃતીય
વક્ત્રી ભાષ્ય સમાપ્ત ॥

द्वितीयोऽध्याय

प्रथमा वह्नी

पराञ्चि खानि व्यतृणत्स्वयंभू-
स्तस्मात्पराङ्पश्यति नान्तरात्मन् ।
कश्चिद्धीरः प्रत्यगात्मानमैक्ष-
दावृत्तचक्षुरमृतत्वमिच्छन् ॥ १ ॥

स्वयंभू करी धन्द्रियो, अहिर्भुञ्ज करे निरोध ।
ज्ञानि तेनेज वश करी, प्रत्यगात्मानो जेज ॥

पराचः कामाननुयन्ति बाला-
स्ते मृत्योर्यन्ति विततस्य पाशम् ।
अथ धीरा अमृतत्वं विदित्वा
ध्रुवमध्रुवेष्विह न प्रार्थयन्ते ॥ २ ॥

अह्य अुद्धि विषयोनी प्रति, जय छे मुकी होड ।
सर्व लणीथी व्याप्त भरण, पास नव शके छोड ॥

અમૃતપણાની વિવેકી, જાણીને સર્વ રીત ।
નવ ધમ્મ કરતો અનિત્યો, રાખે દીલે પ્રીત ॥

येन रूपं रसं गन्धं शब्दान्स्पर्शाश्च
मैथुनान् । एतेनैव विजानाति किमत्र
परिशिष्यते । एतद्वै तत् ॥ ३ ॥

શબ્દ સ્પર્શ રૂપ રસ ને ગંધ, ભૂતો ગુણો મૈથુન ।
જાણી અનિત્ય જ જે તજે, આત્મા તે થાય બ્રહ્મ ॥

स्वप्नान्तं जागरितान्तं चोभौ येना-
नुपश्यति । महान्तं विभुमात्मानं मत्वा
धीरो न शोचति ॥ ४ ॥

સ્વપ્નાવસ્થા જાગૃતમાંય, અનુભવ જે જે થાય ।
દ્રષ્ટા તેનો આત્માજ છે, વ્યાપક ને અધિષ્ઠાન ॥
પરમાત્મા બ્રહ્મ એજ છે, દિલથી નિશ્ચે થાય ।
એવા જ્ઞાને જ્ઞાનિ જન, ન કરતો શોક કાય ॥

य इमं मध्वदं वेद आत्मानं जीव-
मन्तिकात् । ईशानं भूतभव्यस्य न
ततो विजुगुप्सते । एतद्वै तत् ॥ ५ ॥

યઃ પૂર્વં તપસો જાતમદ્ભ્યઃ પૂર્વમજા-
યત । ગુહાં પ્રવિશ્ય તિષ્ઠન્તં યો ભૂતે-
ભિર્વ્યપશ્યત । એતદ્વૈ તત્ ॥ ૬ ॥

ભોક્તા કર્મો કળ જીવ છે, જાણે આત્મા અભેદ ।
રક્ષણ કરવા તે ન ઇચ્છી, ભૂત ભાવિ રચશેજ ॥
જળ ભૂતો આદિ પૂર્વે, ને તપરૂપ બ્રહ્મ પ્રથમ ।
હૃદયગુહામાં સ્થિતિ કરી, રહેલો છે તે બ્રહ્મ ॥

યા પ્રાણેન સંભવત્યદિતિર્દેવતામયી ।
ગુહાં પ્રવિશ્ય તિષ્ઠન્તીં યા ભૂતેભિર્વ્ય-
જાયત । એતદ્વૈ તત્ ॥ ૭ ॥

ઉત્પન્ન પ્રાણરૂપે થઈને, અદિતિ જે કહેવાય ।
હૃદયાકાશ વાસ લઈ, રહેલા બ્રહ્મ જણાય ॥

અરણ્યોર્નિહિતો જાતવેદા ગર્ભ ઇવ
સુમૃતો ગર્ભિણીભિઃ । દિવે દિવ ઈન્દ્ર્યો
જાગૃવદ્ઘ્રિર્હવિષ્મદ્ઘ્રિર્મનુષ્યેભિરગ્નિઃ ॥

એતદ્વૈ તત્ ॥ ૮ ॥

યજ્ઞરૂપે રહે અરણીમાં, કરે સ્ત્રી ગર્ભધારણ ।
 સર્વ સાધનમાં રહે છે, હોતા હવી કારણ ॥
 સ્તુતિ જાગનારા કરેછ, કરેછ હોતા ગાન ।
 જાતવેદા એ અગ્નિ તું, બ્રહ્મકેરૂં રૂપ જાણ ॥

યતશ્ચોદેતિ સૂર્યોઽસ્તં યત્ર ચ ગચ્છતિ ।
 તં દેવાઃ સર્વે અર્પિતાસ્તદુ નાત્યેતિ કશ્ચ-
 ન । एतद्वै तत् ॥ ९ ॥

યદેવેહ તદમુત્ર યદમુત્ર તદન્વિહ ।
 મૃત્યોઃ સ મૃત્યુમાપ્નોતિ ય ઇહ નાનેવ
 પશ્યતિ ॥ ૧૦ ॥

સૂર્ય ઉગે છે જ્યાંથકી, જ્યાં પામે તે અસ્ત ।
 સર્વે દેવો સ્થિત રહેલ, સ્થાવર અને જંગમ ॥
 વ્યાપક રહી સર્વ દિશમાં, આજ્ઞા નવ લોપાય ।
 બ્રહ્મરૂપ રહેલો આત્મા, ખરેખર છે મહાન ॥
 જે બ્રહ્માત્મા અવનિઉપર, તેજ આકાશે સ્થિત ।
 એ બે જે ગણે જુજવા, મૃત્યુ શિવા ન અવરખિત ॥

મનસૈવેદમાસવ્યં નેહ નાનાસ્તિ કિંચન ।
મૃત્યોઃ સ મૃત્યું ગચ્છતિ ય ઇહ નાનેવ
પદ્યતિ ॥ ૧૧ ॥

પ્રાપ્ત મનથી કરવા યોગ્ય, ભેદ ન તેમાં લેશ ।
જે નવ આ મૂર્ખો માને, પામે છે મૃત્યુ કલેશ ॥

અઙ્ગુષ્ઠમાત્રઃ પુરુષો મધ્ય આત્મનિ
તિષ્ઠતિ । ઈશાનો ભૂતભવ્યસ્ય ન તતો
વિજુગુપ્સતે । એતદ્વૈ તત્ ॥ ૧૨ ॥

અઙ્ગુષ્ઠમાત્રઃ પુરુષો જ્યોતિરિવાધૂમકઃ ।
ઈશાનો ભૂતભવ્યસ્ય સ એવાચ સ ઓ
શ્વઃ । એતદ્વૈ તત્ ॥ ૧૩ ॥

દૃઢ્યાકાશમાં રહેછ, પુરૂષ માત્ર અંગુષ્ઠ ।
ભૂત ભાવિનો નિયામક, રક્ષણથી રહેછ દૂર ॥
ધૂમ વિહોણો પ્રકાશે, નહીં ધમ્મે તે રક્ષણ ।
સ્થિત આજ કાલમાં સર્વે, તેને સહુ કહે બ્રહ્મ ॥

યથોદકં દુર્ગે વૃષ્ટં પર્વતેષુ વિધાવતિ ।
 એવં ધર્માન્પૃથક્પદ્યંસ્તાનેવાનુવિધાવતિ
 યથોદકં શુદ્ધે શુદ્ધમાસિક્તં તાદૃ-
 ગેવ ભવતિ । એવં મુનેર્વિજાનત આત્મા
 ભવતિ ગૌતમ ॥ ૧૫ ॥

વરસેલું પર્વતપરથી, નીચે પામે વિનાશ ।
 જોનારો દેહો પૃથક, નોતરિ લે છે નાશ ॥
 કદી નાખેથી શુદ્ધ જલ, જલ શુદ્ધમાં નવ અશુદ્ધ ।
 પ્રિછે ગૌતમ જે બ્રહ્મને, રહે છે સદા વિશુદ્ધ ॥

ૐ કોપનિષદે દ્વિતીય અધ્યાયે પ્રથમ
 વહ્ની ભાષ્ય સમાપ્ત.

દ્વિતીયા વહ્ની

પુરમેકાદશદ્વારમજસ્યાવક્રચેતસઃ ।
 અનુષ્ઠાય ન શોચતિ વિમુક્તશ્ચ વિમુ-
 ચ્યતે । એતદ્વૈ તત્ ॥ ૧ ॥

ગોળખ નેત્ર, કાન, નાક, મુખ, નાભિ, ગ્રુદા, શિશ્ન ।
 એ સર્વ બ્રહ્મરંધ્રજ મળી, થાય પુર એકાદશ ॥
 આત્મા તેમાંહે અજન્મ, રહે છે ત્યાં થઈ સ્થિત ।
 ધ્યાન ધરતાં નિત્ય તેનું, થવાયછ શોકરહિત ॥

હંસઃ શુચિષદ્વસુરન્તરિક્ષસદ્ધોતા
 વેદિષદતિથિર્દુરોણસત્ । નૃષદ્વરસદ્દત-
 સદ્વ્યોમસદબ્જા ગોજા ઋતજા અદ્રિજા
 ઋતં બૃહત્ ॥ ૨ ॥

ગમન હંસ તે થઈ કરે, શુચિશત્ સૂર્યાકાશ ।
 નિવાસ સર્વેનોથી વસુ, અંતરિક્ષસત્ જે વાય ॥
 અગ્નિરૂપે રહેલ હોતા, વેદિરૂપે વેદિસત્ ।
 ઘરમાં બ્રાહ્મણ અતિથિ જે તેથી તે દુરોણસત્ ॥
 મનુષ્યોમાં રહેલ હોવે, નૃષતથી ઓળખાય ।
 વસેલ સરવે દેવમાં, વરસત્ નામ ગણાય ॥
 યજ્ઞમાંહે વાસો કરી, ઋતસત્ ધરે નામ ।
 વ્યોમે રહેલ વ્યોમસત્, અખળ વારિ પ્રમાણ ॥

વનસ્પતિ ગોળ ઉપજતો, ઝડતળ છે યજ્ઞે અંગ ।
 કેવાય છે તે અદ્રિજ, નિકળે નદિ થી પર્વત ॥
 સત્ય ગણાય ભાવે ઝડત, સર્વે કારણ બૃહત ।
 રવિ કેરા મંત્રો છે આ, નિયોજે છે તે બ્રહ્મ ॥
 સકળ સર્ગનો એ રીતે, સર્વવ્યાપી છે એક ।
 જ્ઞાનિ તેમાં નવ ગણેછ, લેશમાત્રનો ભેદ ॥

ऊर्ध्वं प्राणमुन्नयत्यपानं प्रत्यगस्यति ।
 मध्ये वामनमासीनं विश्वेदेवा उपा-
 सते ॥ ३ ॥

ઉપર ચલાવે પ્રાણને નીચે, લઈ જ અપાન ।
 વામનરૂપે મધ્યે રહે, સર્વ દેવનું નિધાન ॥

अस्य विस्रंसमानस्य शरीरस्थस्य
 देहिनः । देहाद्विमुच्यमानस्य किमत्र
 परिशिष्यते । एतद्वै तत् ॥ ४ ॥

પડવા આ શરીર પછી, જાતો ઉઠી અદ્રશ્ય ।
 લેશ બાકી ન રાખતો, જાણવો તેને બ્રહ્મ ॥

ન પ્રાણેન નાપાનેન મર્ત્યો જીવતિ
કશ્ચન । इतरेण तु जीवन्ति यस्मिन्ने-
तावुपाश्रितौ ॥ ५ ॥

પ્રાણાપાન વાયુ પૃથક, જીવાડવા ન સમર્થ ।
જીવાડનાર છે જીવો, બેઉ જેમાં વસત ॥

हन्त त इदं प्रवक्ष्यामि गुह्यं ब्रह्म
सनातनम् । यथा च मरणं प्राप्य
आत्मा भवति गौतम ॥ ६ ॥

હું થઇને પ્રસન્ન ગૌતમ, અતિ ગુહ્ય સનાતન ।
ધ્યાને સાંભળ હું કથું, મૃત્યુબાદ જે આત્મગત ॥

योनिमन्ये प्रपद्यन्ते शरीरत्वाय
देहिनः । स्थाणुमन्येऽनुसंयन्ति यथा-
कर्म यथाश्रुतम् ॥ ७ ॥

દેહે મમત્વને કોઈ, પામે યોનિ પ્રવેશ ।
સ્થાવર તો બીજા થતા, ભોગવે કર્મ ફળેશ ॥

य एष सुसेषु जागर्ति कामं कामं
पुरुषो निर्मिमाणः । तदेव शुक्रं तद्ब्रह्म
तदेवामृतमुच्यते । तस्मिँल्लोकाः श्रिताः
सर्वे तदु नात्येति कश्चन । एतद्वै तत् ८

जत्रत रहेतो स्वप्नमां, समुह्येन्द्रिय लिन थाय ।
आश्रयदाताज अविचल, अह्म तेज उडेवाय ॥
नव आशा उथापे ओ, वर्ते सर्वेमां आणु ।
तेने तो अह्म जणु तुं, अहीनेज अइं प्रभाणु ॥

अग्निर्यथैको भुवनं प्रविष्टो

रूपं रूपं प्रतिरूपो बभूव ।

एकस्तथा सर्वभूतान्तरात्मा

रूपं रूपं प्रतिरूपो बहिश्च ॥ ९ ॥

वायुर्यथैको भुवनं प्रविष्टो

रूपं रूपं प्रतिरूपो बभूव ।

एकस्तथा सर्वभूतान्तरात्मा

रूपं रूपं प्रतिरूपो बहिश्च ॥ १० ॥

પ્રતિ ભૂવનમાં અગ્નિ જતાં, રૂપ પ્રતિરૂપ થાય ।
 અળગા રૂપે વાયુ રહે, પૃથક ઘાટ મોઝાર ॥
 સાદી સમજણના રૂપે, સમજવાનુંછ એમ ।
 એકજ રૂપે બેઉ છે, છે આત્માનું તેમ ॥

સૂર્યો યથા સર્વલોકસ્ય ચક્ષુ-
 ન લિપ્યતે ચાક્ષુષૈર્વાહ્યદોષૈઃ ।

એકસ્તથા સર્વભૂતાન્તરાત્મા
 ન લિપ્યતે લોકદુઃસ્વેન બાહ્યઃ ॥૧૧॥

બાહ્ય દોષો નવ લોપે, લોકોનો ચક્ષુ તેજ ।
 અંતરાત્મા તેજ રીતે, બાહ્ય દુષ્ટે ન દુષ્ટેછ ॥

एको वशी सर्वभूतान्तरात्मा
 एकं रूपं बहुधा यः करोति ।

तमात्मस्थं येऽनुपश्यन्ति धीरा-
 स्तेषां सुखं शाश्वतं नेतरेषाम् ॥१२॥

નિત્યોઽનિત્યાનાં ચેતનશ્ચેતનાના-
 મેકો બહુનાં યો વિદધાતિ કામાન્ ।

તમાત્મસ્થં યેન્નુપશ્યન્તિ ધીરા-

સ્તેષાં શાન્તિઃ શાશ્વતી નેતરેષામ્ ૧૩

સર્વ ભૂતોની અંતરે, એકજ આત્મ રહેલ ।

સર્વ દેખાય રીતથી, પ્રથક રૂપે વસેલ ॥

અનિત્યોનું છે નિત્ય રૂપ, ચેતનતાણું ચેતન ।

રૂપ જુજવે જણાઇને, સર્વેને કરે પ્રસન્ન ॥

શાંતિ જન એમ માનતો, સદા નોતરેછ સુખ ।

શાંતિ અવિચળ ગ્રહણ કરી, નવ દેખેછ તે દુઃખ ॥

તદેતદિતિ મન્યન્તેઽનિર્દેશ્યં પરમં
સુખમ્ । કથં નુ તદ્વિજાનીયાં કિમુ
ભાતિ વિભાતિ વા ॥ ૧૪ ॥

મમત્વ રહિત જે યોગી, સુખ પામે છે પરમ ।

એજ વિચારે વિચરતો, જાણવા તેનો મર્મ ॥

વાણી ન પહોંચી શકે, પ્રકાશે છે કે નવ ।

વિસ્પષ્ટ દેખાય કે નહીં, એમાંજ ઘાસે મન ॥

ન તત્ર સૂર્યો ભાતિ ન ચન્દ્રતારકં

નેમા વિદ્યુતો ભાન્તિ કુતોઽયમગ્નિઃ ।

તમેવ भान्तमनुभाति सर्व

तस्य भासा सर्वमिदं विभाति ॥१५॥

પ્રકાશ નવ ત્યાં સૂર્યનો, તારા ચંદ્ર તેમજ ।

વીજ પ્રકાશી નવ શહે, પ્રકાશ તેનો ગ્રહણ ॥

ૐ કઠોપનિષદે દ્વિતીય અધ્યાયે દ્વિતીય
વહ્ની ભાષ્ય સમાપ્ત.

तृतीया वह्नी

ऊर्ध्वमूलोऽवाकशाख एषोऽश्वत्थः
सनातनः । तदेव शुक्रं तद्ब्रह्म तदेवा-
मृतमुच्यते । तस्मिंल्लोकाः श्रिताः सर्वे
तदु नात्येति कश्चन । एतद्वै तत् ॥ १ ॥

ઉંડા ને ઉર્ધ્વ મુળિયાં, ગયાંછ સ્વર્ગ મોઝાર ।

આભે થડ જમાવીને, ડાળિયોનો પ્રસાર ॥

છે પાનો અવનિપરે, પિપલ સંસાર જાણ ।

તેજ અવિનાશિ શુદ્ધ છે, બ્રહ્મ આશ્રયજ પ્રમાણ ॥

यदिदं किं च जगत्सर्वं प्राण एजति
निःसृतम् । महद्भयं वज्रमुद्यतं य एत-
द्विदुरमृतास्ते भवन्ति ॥ २ ॥

સકળ જગત માત્ર છે આ, પ્રાણ અહ્મની જ ચાલ ।
મહાન વજ્ર જેવું ભયે, નહીં પામે વિનાશ ॥
ન કોને તે ઉલંઘતું, આજ્ઞા નવ લોપાય ।
અવિચલ એ તેજ અહ્મ છે, સુએ સહુ રહે જાગ ॥

भयादस्याग्निस्तपति भयात्तपति
सूर्यः । भयादिन्द्रश्च वायुश्च मृत्युर्धा-
वति पञ्चमः ॥ ३ ॥

ભય જેના થી અગ્નિ સૂર્ય, તપે અવનિ મોઝાર ।
ગતિ કરતા મરત વર્ષા, પાંચમો મૃત્યુ પ્રયાણ ॥

इह चेदशकद्बोद्धुं प्राक्शरीरस्य वि-
स्त्रसः । ततः सर्गेषु लोकेषु शरीरत्वाय
कल्पते ॥ ४ ॥

આ શરીર પતન પૂર્વે, સમર્થ જાણવા થાય ।
 મુક્ત લોકે આ થી થઈ, બ્રહ્મ સાથ મળીજાય ॥
 નવ કરે છે અજ્ઞાનિ જે, તેની કો દરકાર ।
 ભાવ પામી શરીરનો, ફેર જનમ અથડાય ॥

યથાદર્શો તથાત્મનિ યથા સ્વપ્ને તથા
 પિતૃલોકે । યથાપ્સુ પરીવ દદૃશો તથા ગ-
 ન્ધર્વલોકે છાયાતપયોરિવ બ્રહ્મલોકે ॥૫

સ્પષ્ટરૂપ દેખાય ઓળો, અરિસા માંહે જેમ ।
 દર્શન આત્મા નિર્મળ બુદ્ધિ જ, ખરે કરાવે તેમ ॥
 પિતૃલોકમાં તથા સ્વપ્ને, વારિ ગાંધર્વોલોક ।
 સ્પષ્ટ નવ તે કદી દીસે, દેખાય જ બ્રહ્મલોક ॥
 પ્રકાશ ને છાયારૂપે, તેનું કરે પિછાણ ।
 યજ્ઞો માનવરૂપે કરી, તે તેમાં લય થાય ॥

इन्द्रियाणां पृथग्भावमुदयास्तमयौ
 च यत् । पृथगुत्पद्यमानानां मत्वा धीरो
 न शोचति ॥ ६ ॥

સરળ પૃથક આ ઇન્દ્રિયો, જાણે છે જ સ્વભાવ ।
સંજ્ઞા જન્મની અને મૃત્યુ, જ્ઞાનિને ન દરકાર ॥

इन्द्रियेभ्यः परं मनो मनसः सत्त्व-
मुत्तमम् । सत्त्वादधि महानात्मा मह-
तोऽव्यक्तमुत्तमम् ॥ ७ ॥

अव्यक्तात्तु परः पुरुषो व्यापकोऽ-
लिङ्ग एव च । यं ज्ञात्वा मुच्यते जन्तु-
रमृतत्वं च गच्छति ॥ ८ ॥

મન પર છે ઇન્દ્રિયોથી, બુદ્ધિ જ છે મનથી પર ।
મહતત્વ બુદ્ધિ થકી પર છે, તેથી છે પર અવ્યક્ત ॥
પુરુષ અવ્યક્તથીજ પર છે, વ્યાપક ને આલિંગજ ।
મળે જાણે મુક્તિ તેને, પામે છે પર અમૃત ॥

न संदृशे तिष्ठति रूपमस्य

न चक्षुषा पश्यति कश्चनैनम् ।

हृदा मनीषा मनसाभिकृप्तो

य एतद्विदુરમृतास्ते भवन्ति ॥ ९ ॥

કદી રૂપથી ન લિંગ તે, દેખાય ન નેત્રે લખ્ધ ।
વિકલ્પ રહિત સ્થિત દૃઢયથી, મલે છે સમ્યગદર્શન ॥
કરે પ્રકાશ અંતરમાં, જે ત્યાં કરેછ ખોળ ।
અમૃત જ તે પામે ખરે, તેમાં નવ છે દોષ ॥

यदा पञ्चावतिष्ठन्ते ज्ञानानि मनसा
सह । बुद्धिश्च न विचेष्टति तामाहुः
परमां गतिम् ॥ १० ॥

જ્ઞાનેન્દ્રિયો શ્રોત્ર આદિ, સ્થિત મન સાથ થાય ।
વિચાર બુદ્ધિ નહીં કરતી, પરમ ગતિ કહેવાય ॥

तां योगमिति मन्यन्ते स्थिरामिन्द्रि-
यधारणाम् । अप्रमत्तस्तदा भवति योगो
हि प्रभवाप्ययौ ॥ ११ ॥

ખરો યોગ કહેવાય છે, નિવૃત્ત ઇન્દ્રિયો થાય ।
અહંભાવને તે તજે, છે જન્મ મરણ સૃષ્ટાય ॥

नैव वाचा न मनसा प्राप्तुं शक्यो न

ચક્ષુષા । અસ્તીતિ બ્રુવતોઽન્યત્ર કથં
તદુપલભ્યતે ॥ ૧૨ ॥

શક્ય નવ પ્રાપ્ત કરવાને, વાણિ, આંખો ને, મન ।
જે વદતો એવું કરી, તે કેમ અવરે લખ્ય ॥

અસ્તીત્યેવોપલબ્ધવ્યસ્તત્ત્વભાવેન
ચોભયોઃ । અસ્તીત્યેવોપલબ્ધસ્ય તત્ત્વ-
ભાવઃ પ્રસીદતિ ॥ ૧૩ ॥

‘છ’ એમજ જરૂર લેવું, બેડિમાં રૂપે તત્ત્વ ।
અંતરાત્મા થયેલ પ્રતિત, અધિકારિ જાણે સત્ત્વ ॥

યદા સર્વે પ્રમુચ્યન્તે કામા યેઽસ્ય
હૃદિ શ્રિતાઃ । અથ મર્ત્યોઽમૃતો ભવત્યત્ર
બ્રહ્મ સમશ્રુતે ॥ ૧૪ ॥

દૃઢ્ય માંહે સર્વે એળણા, થાય છે ખરો ત્યાગ ।

આત્મા અમૃત પામી તે, બ્રહ્મભાવ કરે પ્રાપ્ત ॥

યદા સર્વે પ્રભિચન્તે હૃદયસ્યેહ ગ્રન્થયઃ

અથ મર્ત્યોઽમૃતો ભવત્યેતાવદનુશા-
સનમ્ ॥ ૧૫ ॥

સ્થિત બુદ્ધિમાં સર્વે ગ્રંથી, વિનાશ તેનો થાય ।
મરણરહિત થઈ તે વાર, અમૃતમાં લીન થાય ॥

શતં ચૈકા ચ હૃદયસ્ય નાડ્ય-

સ્તાસાં મૂર્ધાનમભિનિઃસૃતૈકા ।

તયોર્ધ્વમાયન્નમૃતત્વમેતિ

વિષ્વઙ્કુન્યા ઉત્ક્રમણે ભવન્તિ ૧૬

શતને એક હૃદય નાડી, મૂર્ધા નિકળી એક ।
આત્મ તેથી જાય ઉપર, થાય છે અમૃત એહ ॥
બુધ બીજ નાડિ તણા, શરીર માંહે છે સ્થિત
જાય આત્મ તે મધ્યેથી, આવે ગર્ભ માંહીજ ॥

અઙ્ગુષ્ઠમાત્રઃ પુરુષોઽન્તરાત્મા સદા
જનાનાં હૃદયે સંનિવિષ્ટઃ । તં સ્વાચ્છ-
રીરાત્પ્રવૃત્તેન્મુઞ્નાદિવેષીકાં ધૈર્યેણ । તં

વિદ્યાચ્છુકમમૃતં તં વિદ્યાચ્છુકમમૃત-
મિતિ ॥ ૧૭ ॥

મુંજ તરણ બુદ્ધિનું કરી, અંગુષ્ઠ માત્ર પુરૂષ ।
સ્થિત કરેલ જે હૃદયમાં, ગણે શરીર જીવુંજ ॥
શુકમાની તેને અમૃત, દૈર્યથી ત્યાગે દેહ ।
દેહ આ પડવા સમયે, ભાગ એહનો એજ ॥

મૃત્યુપ્રોક્તાં નચિકેતોઽથ લબ્ધ્વા
વિદ્યામેતાં યોગવિધિં ચ કૃત્સ્નમ્ ।
બ્રહ્મપ્રાપ્તો વિરજોઽભૂદ્ધિમૃત્યુ-
રન્યોઽપ્યેવં યો વિદધ્યાત્મમેવ ॥૧૮॥

બ્રહ્મવિદ્યા જે કથી યમે, તથા આ સિદ્ધિજ યોગ ।
ગયોછ થઇને મૃત્યુ રહીત, બ્રહ્મ નચિકેત લોક ॥
અધ્યાત્મવિદ્યા આ ભણે, અન્યાત્મા રીત આ જ ।
પુણ્ય પાપેથી પરવરી, મળી જશે પરમાંય ॥

શાન્તિપાઠ:

ૐ સહ નાવવતુ । સહ નૌ મુન । સહ
 વીર્યં કરવાવહૈ । તેજસ્વિનાવધી-
 તમસ્તુ મા વિદ્વિષાવહૈ ॥ ૧૯ ॥

ૐ શાન્તિઃ ! શાન્તિઃ !! શાન્તિઃ !!!

સાથે યેઉને રક્ષતું, સાથે યેઉને પાળ ।
 સામર્થ્યવાન વિદ્યા ઘણી, કરીએ અમો પ્રાપ્ત ।
 પ્રાપ્ત વિદ્યા હોય કરેલ, સામર્થ્ય અધ્યયન થાય ॥
 દેખાડળે ન દ્વેષ કદી, યેઉને સામર્થ્ય આપ ।

ૐ શાન્તિઃ શાન્તિ શાન્તિ

ૐ કઠોપનિષદ્ દ્વિતીય અધ્યાયે તૃતીયવક્ત્રી
 ભાષ્ય સમાપ્ત

ૐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ

ૐ કઠોપનિષદ્ દ્વિતીય અધ્યાય
 ભાષ્ય સમાપ્ત

ૐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ

**Published by Haridas Mathuradas & Jamnadas
Mathuradas, Mulji Jetha Market,
Krishnaraj Galli Bombay.**

**Printed by Ramchandra Yesu Shedge,
Nirnaya Sagar Press, 26-28,
Kolbhat Street, Bombay.**

